

פשט חדש למשנה? (סב:)

שאלה: ראובן הדליק נר חנוכה ברשות הרבים מפתח ביתו ולחוץ, והנה שמעון הלך בדרך זו, ומבלי משים עבר בסמוך לנר שהצית דפי נייר שאחז בידו. האם ראובן חייב לשלם את שווי הדפים לשמעון?

תשובה: בשולחן-ערוך נפסק¹: "...הניח החנוני נרו מבחוץ, הוא חייב לשלם אף דמי הפשתן לבעל הגמל, ואפילו הוא נר-חנוכה, שהיה לו לישב ולשמור שלא יזיק". מבואר אולם בדברינו הבאים ננסה להראות מסקנה אחרת לכאורה.

במסכת בבא-קמא דף סב: מובאת המשנה: "גמל שהיה טעון פשתן ועבר ברשות הרבים ונכנס פשתנו לתוך החנות ודלקו בנרו של חנוני והדליק את הבירה, בעל גמל חייב. הניח חנוני נרו מבחוץ, החנוני חייב. רבי יהודה אומר: בנר-חנוכה פטור". סיבת המחלוקת תלויה במחלוקת עקרונית האם נטילת רשות מבית-דין להוציא מקלקלין לרשות הרבים פירושה גם פטור מתשלומין אם יארע נזק, או שרק יש היתר להוציא, אך האחריות בנוזקין מוטלת על מי שהוציא, וחייב לשלם כשהזיק. המחלוקת מפורשת בבביתא בדף ל: "כל אלו שאמרו מותרין לקלקל ברשות הרבים, אם הזיקו, חייבין לשלם, ורבי יהודה פוטר". דוגמא למקרה של קלקול ברשות הרבים ברשות בית-דין היא הוצאת זבלים מהחצרות לרשות הרבים.

דעת תנא-קמא

דעת תנא-קמא לכאורה תמוהה. בשלמא במקלקלין שבית-דין הרשה להוציאם לרשות הרבים שאם הזיק חייב, משום שבית-דין לא מחייב להוציא, ואם ברצון אדם להוציאם, הרי שעליו האחריות וחייב לשלם. אולם הדלקת נר-חנוכה הלא היא מצוה המחוייבת על-פי חכמים, וקיומה הוא דוקא ברשות הרבים, ואלולא המצוה, לא היה מוציא הנר - אם כן מדוע חייב?

החילוק הזה מוכח מהגמרא בדף ל, שבהוה-אמינא חשבה הגמרא לומר שרבי יהודה פוטר רק ברשות בית-דין דמצוה, אבל רשות בית-דין דלאו

1. חושן-משפט סימן תיח סעיף יב.

מצוה, גם רבי יהודה מחייב. ופשוט שהסברא לחלק בין מצוה לרשות היא. שרשות כהוצאת זבלים הינה רק היתר ולא חיוב מבית-דין. ואם מוציא מרצונו. ישא באחריות, אבל במצוה. הבית-דין הוא זה שמצריך להוציא לרשות הרבים. ואיטו יכול לומר: "תוציא אף שאינך רוצה ואם תזיק תשלם" - ולכן פטור.

ואמנם למסקנה, רבי יהודה פוטר גם בדבר רשות ולא רק במצוה, אבל לפחות בדעת תנא-קמא שמחייב לשלם, היה צריך לחלק כך, ולפטור בנר-חנוכה! ועוד קשה: בדף כב: מנמקת הגמרא את הדינים שבמשנתנו: "רישא (בנר בפנים) בעל גמל חייב, דלא איבעי ליה לאפושי בטעינה, סיפא (בנר בחוץ) חטני חייב, דלא איבעי ליה לאנוחי נרו מאבראי". וקשה, הרי בנר-חנוכה כן איבעי ליה להניח מבחוץ? ודוחק לומר שהגמרא מתעלמת מנר-חנוכה שמצותו בחוץ, ובפרט כשבדף כב. כתובה לשון המשנה כולל דעת רבי יהודה שפוטר בנר-חנוכה, ואם כן, משמע שהגמרא מתייחסת גם לנר-חנוכה?

ועוד יש להקשות: ישנן שתי תפיסות ביחס לאדם המהלך ברשות הרבים²: תפיסת רב, שמואל ורבי יוחנן שאדם צריך לעיין בהליכתו, ותפיסת מערבא שאין דרכן של בני-אדם להתבונן בדרכים. והנה, לתפיסת מערבא מובנת המחלוקת: תנא-קמא מחייב את החטוני, שהרי לא היה על בעל הגמל לעיין בדרכו, ורבי יהודה פוטר, משום שהוציא הנר לקיים מצוה. אך לפי התפיסה שצריך להתבונן בדרך קשה, מדוע תנא-קמא מחייב את החטוני, והרי בעל הגמל אשם שלא פקח עיניו? ואכן התוספות³ הקשה כן, ותירץ שרק במקום הליכתו אמרינן שאיבעי ליה לעיוני ולא מצדדיו. אך עדיין קשה מהמשך הגמרא שבקרנא דעצרא, היינו קרן זוית הסמוכה לבית-הבד, כיון שהמנהג להניח שם הכלים כשבית-הבד מלא בני-אדם וממתינים עד שיצאו, אז המזיק בכליו למהלך שם פטור, דכיון דברשות קעבדי, איבעי ליה לניזק לעיוני ומיזל.

וכתב החזון-יחזקאל⁴, שבזה תנא-קמא מודה שפטור, כי מחייב רק שלא במקום קבוע, ושאינ רגילות. ולפי זה גם בנר-חנוכה הרי יש רגילות, ומנהג בישראל להניח בימי החנוכה את הנר מבחוץ, ועל בעל הגמל היה ליזהר ולעיין, כי יודע שמדליקים נר-חנוכה בחוץ, ותנא-קמא היה צריך לפטור,

2. דף כז:

3. דף כז: ד"ה אמאי.

4. חידושים לבבא-קמא פרק ב הלכה ו.

ואז יקשה גם לפי מערבא, שאין דרך להתבונן, שבענין כזה כן צריך להתבונן, ומדוע תנא-קמא מחייב?

ישוּב הקוּשיות. נראה לבאר כך: הרמב"ם⁵ מביא להלכה את דעת תנא-קמא בצירוף הסבר: "הניח החנוני נרו מבחוץ, החנוני חייב אף בדמי פשתן, מפני שהניח נרו מבחוץ, ואפילו נר-חנוכה היה לו לישב ולשמור".

ויש לשאול:

1. לשון הגמרא הוא: "חנוני חייב, דלא איבעי ליה לאנוחי נרו מאבראי" - כלומר, שלא היה לו להוציא הנר החוצה אלא צריך להכניס לביתו, אך הרמב"ם שינה ואמר: "מפני שהניח נרו מבחוץ" במקום: "מפני שלא הניח נרו מבפנים", ובאמת מוזר לומר שכשהניח נרו מבחוץ חייב, מפני שהניח נרו מבחוץ - איזה טעם יש כאן?

2. מהי ההדגשה ב"לישב", ומדוע לא די לומר "שהיה לו לשמור"?

3. הרי לישב ולשמור זו טרחה גדולה, ובגמרא בדף סב, רואים שחז"ל לא רוצים להטריח בקיום המצוות, מכך שהגמרא רצתה לומר שנר-חנוכה מצותו אף למעלה מעשרה טפחים, ובכל זאת רבי יהודה פוטר בתוך עשרה, משום שחכמים לא רצו להטריח, וגם אם זו רק דחיה בעלמא, והמצוה היא רק בתוך עשרה ולא פטור מחמת ההקלה מטירחה, מכל מקום לא הגיוני שסברא זו מתהפכת, ובפרט שמשמע מהרמב"ם שאין מצוה להניח דוקא בתוך עשרה, כי לא הזכיר הלכה זאת. ואם כן, הסברא להקל בטירחה נשארה למסקנה, וזה ודאי נכון גם לתנא-קמא, על אף שנאמר במפורש רק בדעת רבי יהודה, ולא מסתברא שדעותיהם הפוכות - ואם כן, מדוע מחייב תנא-קמא לטרוח בשמירה על הנר?⁶

ונראה להסביר, שתנא-קמא באמת מיקל בטרחה, והיינו שאכן לא הצריכו חכמים בחנוני להניח הנר מבחוץ, כי אז יצטרך לשמור, ולא רוצים להטריחו, וקבעו חכמים שבחנוני המצוה תקויים לכתחילה אף בתוך החנות, אבל אם בכל זאת רוצה להניח מבחוץ, שזהו בודאי הטוב ביותר, כי יש פירסום נס גדול - עליו מוטלת האחריות לשמור. ולכן אומרת הגמרא שלא היה לו להניח הנר מבחוץ ואף נר-חנוכה! כי אפשר להדליק

5. הלכות נזקי-ממון פרק יד הלכה יג.

6. באמת שאלה זו קשה בפשט הגמרא, כי הגמרא בשבת דף כא: אומרת שמצוה להניח נר-חנוכה ברשות-הרבים (עיין רשב"א שם), ויחד עם זה חנוני שהניח נר-חנוכה ברשות-הרבים והזיק, חייב לפי תנא-קמא - ואז יוצא שכל אדם שחוצה לקיים המצוה כתיקנה, יצטרך לשמור כל זמן שהנר חולק, שהרי הוא אחראי בניזקין! וגם מהו ההגיון מצד חכמים לחייב במצוה כזו, שכל מהותה מסוכנת וטעונה שמירה צמודה?

בפנים לכתחילה. והרמב"ם כתב: ש"היה לו לישיב ולשמור", שלשון זו מורה שצריך לקבוע מקומו לשמור, כי לכתחילה מדליק בחנות, ואם מחמיר להדליק בחוץ, צריך שיקפיד בשמירה, שהרי כדי לא להיכנס לחשש נזק (שמצריך טירחה לשמור) קבעו חכמים להכניס פנימה, ודרשו מהמוציא שמירה יתירה. ולכן גם במקום לומר שחייב מפני שהיה צריך להכניס הנר, כתב: "מפני שהניח נרו מבחוץ", כיון שהרמב"ם מדבר לא על המצב הרגיל שלפיו צריך שיניח הנר בפנים ואפילו נר-חנוכה, אלא במצב שבכל זאת הניח החנוני בחוץ, ועל זה אומר הרמב"ם (ובגלל הענין של נר-חנוכה) שחייב, מפני שהניח נרו מבחוץ ואפילו נר-חנוכה שמצוותו בחוץ, כאן אצל חנוני אין מצותו דוקא בחוץ, ואם הוציא, היה לו לישיב ולשמור⁷.

ואף לפי התפיסה שצריך לעיין בדרך, זהו רק במקום הליכתו ולא מצדדיו, כתירוץ התוספות. ובחנוני שצריך להדליק נר-חנוכה במקום חנותו (שהיה בזמן מצות ההדלקה בחנותו, וכן היה שגרו בחנות), לא רצו חכמים שידליק בחוץ, כי יש חשש גדול לנזק מחמת ריבוי העוברים ברשות הרבים הסמוכה לחנויות, ועל כן קבעו חכמים שחנוני ידליק נר-חנוכה בחנות ולא בחוץ, שזה מצריך שמירה וטירחה רבה, ורק אם החנוני רוצה להדליק בחוץ, הוא רשאי, ובלבד ש"ישב וישמור". ואם לא שמר כנדרש, חייב לשלם כשהזיק, לפי תנא-קמא, אבל באיזור המגורים הרגיל, - שם הרגילות והמנהג להדליק נר-חנוכה מבחוץ כמצות חכמים ולא צריך בעל-הבית לשמור, כיון שעוברי הדרך צריכים להתבונן בדרכם. ודאי לפי התפיסה שצריך תמיד להתבונן⁸, ואף לתפיסת מערבא, הרי שכאשר יש רגילות כמו בקרנא דעצרא, צריך להתבונן, ועל בעל הגמל לעיין בדרך, וכשניזוק - בעל-הבית פטור⁹.

7. העולה מדברינו, שיש חילוק בין חנוני בחנות לבין שאר בני-אדם! ואין להקיש מחנוני על שאר בני-אדם, שכן לא לחינם נקטה המשנה מקרה של חנוני בחנותו וגמל טעון פשתן, שאלמנטים אלו קשורים להווי השוק. המחקרים על תקופת המשנה והתלמוד העלו כי העיר היהודית היתה מחולקת למספר רובעים, ואזור בתי המגורים היה מובדל בצורה בולטת מאיזור השוק, והחנויות ומציאות של גמל טעון פשתן (המיועד לסחורה מן הסתם), שייכת בפשטות באזור החנויות והמסחר. ויש להבדיל בין חנוני בחנותו לבין בני-אדם הדרים באזור המגורים. איזור השוק, ככלל, איננו מקום מגורים, וממילא אין מדליקים בו נר-חנוכה, כי מצוה זו מקויימת במקום המגורים של האדם, וכיון שכך, אין זה מקום שהרגילות בו שיהיו נרות חולקים בחוץ, ולכן לא נדרש מבעל הגמל שיתבונן בדרכו.

8. תוספות שאמרו שזהו רק במקום הליכתו דיברו רק ביחס לחנוני בחנות, שאין רגילות שם להדליק, אבל באיזור המגורים שיועד שמדליקים שם נר-חנוכה, אז ודאי צריך להתבונן גם מצדדיו.

9. לפי זה יוצא לכאורה, שגם המדליק סתם נר ברשות הרבים של איזור המגורים בחנוכה והזיק, - פטור, ולא רק בנר מצוה, כי חובת ההתבוננות והשמירה מוטלת על המהלך ברשות הרבים, שיועד

כלומר, תנא-קמא גם-כן סובר שאדם שהוציא לרשות הרבים בגלל הוראת בית-דין לקיים מצוה, והזיק - פטור, שהרי בשל בית-דין הוציא, ונגרם הנזק, ורק בדבר רשות חייב כשהזיק, והמקרה של חנוני שחייב בו תנא-קמא, הוא דין מיוחד בחנוני.

דעת רבי יהודה

כעת יש להבין את דעת רבי יהודה שפוטר אף בחנוני, שאם גם תנא-קמא סובר שפטור בקיום מצוה, מדוע נחלקו בחנוני? והנה הטעם שרבי יהודה פוטר בנר-חנוכה, הוא כמפורש בברייתא בדף ל: "רבי יהודה אומר: בנר-חנוכה פטור, מפני שהוא רשות מצוה". ונחלקו הראשונים, באיזה סוג מצוה פוטר רבי יהודה. דעת המאירי, שרבי יהודה פוטר לא רק בנר-חנוכה, אלא גם בסוכה - כלומר אף מצוה שאין בגדר קיומה תנאי של רשות הרבים, רק כיון שזו מצוה, פטור. והטעם לכך נראה, שאף שאין הכרח לבנות סוכה ברשות הרבים, מכל מקום, סוף סוף בנה את הסוכה רק מחמת ציווי חכמים, ובחר לעשות זאת ברשות הרבים - פטור.

ואילו דעת הרשב"א, שרק בנר-חנוכה שגדר מצותו להניח ברשות הרבים - פטור, אך בסוכה שעומדת ברשות הרבים, וגרמה לנזק, גם רבי יהודה מחייב, כי הרי בית-דין לא הצריך שהסוכה תיבנה דוקא ברשות הרבים, ויכול לכתחילה לקיים המצוה במקום אחר, מבלי להיכנס לחשש נזק¹⁰.

ונראה שמחלוקתם תלויה בהבנת הגמרא בדף סב: שם הגמרא רצתה ללמוד מרבי יהודה שמצוה להניח נר-חנוכה בתוך עשרה טפחים, כי אם אפשר למעלה מעשרה, היה החנוני מתחייב. משמע שהסיבה שהחנוני פטור, היא כי רשות הרבים הוא תנאי במצוה, שהרי אם אפשר להניח למעלה מעשרה ולקיים המצוה מבלי חשש נזק, היה מתחייב אם הניח בתוך עשרה, ואף שקיים מצוה. ואילו למאירי, אף אם אפשר למעלה מעשרה - פטור לפי רבי יהודה גם בתוך עשרה, כיון שקיים מצוה, וכמו בסוכה. ואם כן, קשה עליו מהגמרא.

אבל באמת, למסקנה, דוחה הגמרא, ואומרת שאף למעלה מעשרה מקיים המצוה, ומכל מקום פטור בתוך עשרה, כיון שלא רצו חכמים

שמוליקים נר בחוץ בחנוכה, והוא הרי אינו מבחין בין נר מצוה לנר חולין, וצריך להישמר. ועין חידושי ר' מאיר שמחה לבבא-קמא לב.

10. גם המאירי וגם הרשב"א מתבססים על הירושלמי ונחלקו בהבנתו, ועין אחרונים

להטריח במצוות. והמאירי סובר שזו מסקנת הגמרא לדינא, ואין מצוה דוקא בתוך עשרה, ואדרבה, מצוה להניח למעלה מעשרה¹¹, ולכן בכל מצוה שנוח וקל לו יותר ברשות הרבים, יקיימנה שם, ופטור מתשלומי נזק¹². ואילו הרשב"א, שכתב שמצוה להניח בתוך עשרה¹³, סובר שהגמרא רק דחתה את ההוכחה, אך באמת מצוה דוקא בתוך עשרה, ואם כן, הקלה מטרחא לא נחשבת כסיבה לפטור בניזקין, אלא רק מצוה כזו שגדר קיומה הוא ברשות הרבים, וזה בנר-חנוכה ולא בסוכה, ולכן חייב גם לרבי יהודה¹⁴.

והנה הקשו האחרונים, שבברייתא כתוב שרבי יהודה פוטר בנר-חנוכה מפני שהוא רשות מצוה, ומשמע שברשות בית-דין דלאו מצוה - מחייב, והרי למסקנת הגמרא בדף ל. אומרת שרבי יהודה פוטר בכל רשות בית-דין, ומדוע כתוב שפטור מפני שהוא רשות מצוה¹⁵?

ועל-פי דברינו, מיושבת הקושיה יפה, שכן הענין של רשות בית-דין לא רק מרחיב את הפטור למזיק, אלא אף יכול לצמצם וליצור חיוב לשלם, וכמו במקרה דידן, שחנוני הדליק נר-חנוכה מבחוץ ולא שמר כנדרש, שאז מצד בית-דין רשאי להדליק בחוץ רק בתנאי שישמור היטב. ולפי זה היה מתחייב, ולכן אומר רבי יהודה שאף בנר-חנוכה של חנוני שהדליק בחוץ, הוא פוטר, ומדוע, והרי אין רשות בית-דין? אלא "מפני שהוא רשות מצוה" - שסוף סוף קיים החנוני מצוה, וזה בגלל בית-דין, ולא החליט מרצונו סתם.

וזה מובן על-פי המאירי שהבאנו, שפוטר לרבי יהודה אף במצוה שאין במהות קיומה חשיבות לרשות הרבים, ובכל אופן, פטור, כיון שמכל מקום

11. כפי שכתב בחידושויו לשבת דף כא:

12. ואף שלכאורה יש לחלק, כי בנר-חנוכה גם אם יש מצוה למעלה מעשרה, הרי שיש מצוה בתוך עשרה גם-כן, וזה מגדר המצוה, שלא כסוכה שרשות הרבים לגבה אינה מגדר המצוה, אך מכל מקום הרי יכול להדליק מעל גמל וזוכבו, וביחס לזה ההדלקה בתוך עשרה כבר לא בגדר מהותי ממצות נר-חנוכה, שהרי יכול להניח למעלה מעשרה, והוא הדין בסוכה.

13. חידושים לשבת דף כא:

14. ואולי אפשר לומר, לפי המאירי, שהקלה מטירחה היא גם-כן מגדר המצוה, ואם בנה סוכה ברשות הרבים, כי שם יותר נוח לו, והזיק - פטור, ולא משום שגם במצוה שאין גדר קיומה ברשות הרבים פטור משום ההקלה מטירחה וכאילו זה ענין חיצוני למצוה, אלא שכיון שקיים המצוה ברשות הרבים משום הנוחות, זה עצמו עושה מבחינתו את מצות הסוכה כמצוה שגדר קיומה הוא ברשות הרבים. אך לרשב"א, רק דבר שנובע מעצם המצוה ולא מצד נוחות האדם - שהוא ענין מקרי ביחס למצוה - נחשב כמצוה שגידרה ברשות הרבים.

15. עיין תורת-חיים ונחלת-חוד - תירוציהם, ואמנם ישנה שיטת הראב"ן שגם למסקנה רבי יהודה פוטר רק ברשות מצוה, אך הפשט לא כמותו.

זו מצוה. והרמב"ם, שעל-פיו ביארנו את מהלך הדברים, גם-כן לא פסק להדליק דוקא בתוך עשרה, ואם כן, הוא סובר כמאירי (שמסקנת הגמרא שהקלה מטירחה היא סיבה לפטור), ופטור לרבי יהודה בכל מצוה כמו סוכה, ולכן מובן מדוע פטור בנר-חנוכה, משום שקיים המצוה שתיקנו חכמים, ורק מחמתם הוציא הנר^{17/16}.

סיכום:

ברשות בית-דין דלאו מצוה כהוצאת זבלים לרשות הרבים:

תנא-קמא מחייב, משום שבית-דין לא ציוה להוציא, והאחריות על המוציא.

רבי יהודה פוטר, כי רשות בית-דין מתירה לו להוציא ועשה כהלכה.

ברשות בית-דין דמצוה:

בנר-חנוכה שמצוותו ברשות הרבים - נר של סתם אדם, באיזור מגוריו, לכולי-עלמא המדליק פטור, שהרי קיים המצוה להניח בחוץ, והעובר ברשות הרבים צריך ליזהר.

בנר של חנוני, תנא-קמא מחייב, כי צריך להדליק בתוך החנות, והמדליק בחוץ חייב לשמור היטב, וכשהזיק חייב. ורבי יהודה פוטר, כי סוף סוף הוציא מחמת המצוה שקבעו חכמים.

בסוכה שמצותה לאו דוקא ברשות הרבים - בדעת רבי יהודה: המאירי פוטר, ואילו הרשב"א מחייב. ולדעת תנא-קמא חייב, כי אין חובה להוציא לרשות הרבים ואינו מגדר המצוה.

*

16. בקול-סופר כתב, שרבי יהודה פוטר בנר-חנוכה רק כשהדליק נר אחד למצוה, אבל אם הדליק להיות מן המהדרין, גם רבי יהודה מודה דחייב. ולכאורה, נראה לא כדבריו, שכן אף שאין נחת ההידור חובה, והם כרשות לגבי המדליק, אבל הרי המדליק אותן עושה זאת רק מחמת המצוה שחכמים תיקנו, ושחלק ממנה הוא ענין המהדרין, וזה ביחס לחנוני. אך בנר-חנוכה של סתם אדם, ודאי פטור אף בנחות המהדרין, ולא עוד, אלא אף כשהדליק נר שאינו של מצוה כלל - פטור באיזור המגורים. ועיין הערה 9.

17. אכן בדעת המאירי, המהלך שאמרנו לא יתכן להאמר, שכן כתב במפורש בחידושויו לשבת, שכל אדם שהניח נר-חנוכה מבחוץ חייב, ולא כתב דוקא חנוני, וכן כתב שלתנא-קמא אין חילוק בין רשות למצוה וחייב תמיד כשהזיק. ברם, על יסוד דבריו ביארנו את הגמרא ואת הרמב"ם, ואין הכי נמי, שדעת המאירי ואולי עוד ראשונים כמותו - אינה מובנת לי מקוצר דעתי משום הטענות שהבאנו במאמר

ומצאתי אחר-כך בחידושי חתם-סופר¹⁸ שזכינו, בעז"ה, לכוון למשהו מדבריו, וזו לשונו: "רבי יהודה אומר: בנר-חנכה פטור. פירש רש"י (בשבת כא:): החנוני. וצריך עיון, מה לי חנוני מה לי אחר. ויותר צריך עיון בלשון הרי"ף (שם) בזה, וגם שלטי-גבורים תמה מאי טעמא פסק דלא כתנא-קמא... גם צריך עיון גדול מאי טעמא דתנא-קמא. וכתב הרמב"ם ובשלטי-גבורים הנ"ל, דצריך להיות יושב ומשמר. וזה תימא, כל המדליק צריך לישוב על פתחו? ולא נשמע דבר זה... וי"ל, דוקא בחנוני פליג תנא-קמא, משום דיכול להדליק בפנים, ונמי איכא פרסום ניסא, כי רבים משכימים לפתחו, ומה שמדליק בפתח רשות הרבים היא רק מצוה מן המובחר, ואפילו הכי פליג רבי יהודה...". - הנה מפורש בדברי החתם-סופר, שיש חילוק בין חנוני לשאר אדם, ותנא-קמא מודה שברשות בית-דין דמצוה פטור בנוזיקין¹⁹.

וכשנעיין נמצא כי דברינו ודבריו לכאורה משלימים זה את זה, שכן אנו כתבנו שחכמים קבעו שחנוני מדליק בחנותו, מהטעם שאם ידליק בחוץ, יצטרך לשמור היטב, ולא רצו להטריחו, והחתם-סופר נתן טעם שפיר טפי: שבחנות אין צריך להוציא הנר, כי יש פרסום נס גם בפנים, כי רבים משכימים לפתחו, והדלקה בחוץ היא רק מצוה מן המובחר. ומן הצד השני, דברי החתם-סופר שרבי יהודה חולק על תנא-קמא ופוטר אף במצוה מן המובחר, נמצאו מתבארים לפי מה שאמרנו²⁰.

אולם מתברר שיש גם הבדל משמעותי בין דברינו לדבריו: לפי החתם-סופר, מקרה החנוני הוא דין פרטי המיוחד אך ורק לו, שכיון שדר בחנות, ורבים משכימים לפתחו, הרי שיש כבר פרסום נס בחנות, ומקיים שם המצוה, והדלקה בחוץ היא רק מצוה מן המובחר, ולכן כשהזיק פטור לכולי עלמא. היינו, שלחתם-סופר מסתכלים על מעשה המצוה רק ביחס לאותו אדם שמקיימה, וכל אדם נידון לפי עניינו. ואנו חשבנו לומר שאולי יש להרחיב את ההסתכלות על מעשה המצוה ולראותה גם ביחס לרגילות והמנהג שיש אצל כלל בני-האדם בענין מצוה זו²¹. לדברינו, החנוני והגמל, הכתובים במשנה, באו לתאר וללמד על איזור מסויים: איזור השוק, אשר איננו מקום מגורים, ושאו השמירה מוטלת על המדליק, ולא על הולכי

18. בבבא-קמא דף סב., שבת דף כא:

19. החתם-סופר כותב זאת גם בדעת רש"י בנוסף לדעת הרמב"ם.

20. היינו שתנא-קמא מחייב, כי הוציא הנר החוצה מרצונו האישי, שהרי מצד בית-דין יכול להדליק בחנות, ואילו רבי יהודה סובר שסוף סוף גם רצונו האישי להוציא הוא מחמת המצוה שתיקנו חכמים, ולכן פטור, וכפי שביארנו על-פי המאירי.

21. זאת על-פי הגמרא בדף כז., עיין קושיה שלישית בראש המאמר והלאה.

רשות הרבים, כי אין שם רגילות להדליק (וכשהזיק: מחלוקת תנא-קמא ורבי יהודה), אבל באיזור המגורים שהרגילות והמנהג בישראל להדליק בחנוכה נר בחוץ - לכולי עלמא פטור. והנפקא-מינא היא, במקרה של חנוני באיזור המגורים²² שהדלקתו בחוץ היא רק מצוה מן המובחר, לפי החתם-סופר, ואז תנא-קמא מחייב; ולפי דברינו, לכולי עלמא פטור, כי הדליק באיזור המגורים שבו המנהג המצוי שמדליקים בחוץ, ואין צריך החנוני לשמור - ופטור²³.

מסקנה

אחרי ראותינו את דברי החתם-סופר, נוכל בלב שקט לסמוך עליו בהבנת שיטת תנא-קמא²⁴, והמסקנה לשאלה שפתחנו בה, היא שראובן פטור מלשלם לשמעון את דמי הדפים, שכן על שמעון היה לעיין בדרכו בימי החנוכה, וראובן שנהג כהלכה והדליק בחוץ - פטור.

ופסק השולחן-ערוך לא סותר זאת, אלא אדרבה, דבריו שמקורם במשנה מדויקים בהחלט, והוא מדבר רק על חנוני בחנתו שחייב, אבל בסתם אדם שבאיזור מגוריו - פטור²⁵.

כל זה נאמר כמובן לעיון בלבד ולא להלכה ולא למעשה.

22. כפי שהיו גם חנויות בתוך בתים שבחצרות, עיין מסכת בבא-בתרא דף כ: במשנה.

23. באדם שאינו חנוני, שגר בשוק, אין נפקא-מינא, כי ודאי הדלקתו בחוץ היא עיקר המצוה לצורך פירסום הנס, וכשהזיק פטור לכולי-עלמא מחמת המצוה.

24. החתם-סופר הגדיל לחדש שהלכה כרבי יהודה ולא כתנא-קמא, ובכך הסביר את פסקו של הרי"ף במסכת שבת שנתקשו בו כל-כך, אך לפסוק כרבי יהודה ולפטור בחנוני - זה ודאי סותר להלכה שבשולחן-ערוך, וגם החתם-סופר עצמו כתב כן רק כדי לבאר את דעת הרי"ף, ולא לפסוק דוקא כמותו.

25. ולענין חנוני באיזור המגורים, כיון שדעת החתם-סופר שונה מדברינו, הרי שבטלה דעתנו, ויהיו דברינו רק לעיון הלומדים.